

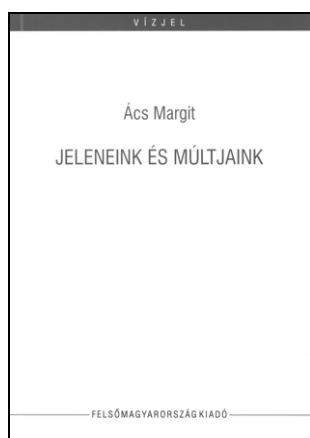
Jeleneink és múltjaink

ÁCS MARGIT ÚJABB ESSZÉI

„A technikai jólétnek, ha ugyan megjön, óriási ára van: fölösleges, a fejét szűkítő vívmányokért állati éberségét, az alkotás örömét, emberi autonómiáját adja cserébe. [...] Az emberiségért küzdő elit eltűnik –, helyükbe az állam szolgálói lépnek.”

(Németh László)

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 2006
258 oldal, 2000 Ft

Németh László több mint fél évszázada vetette papírra e komor jóslatot – mint az újkor lényegének egyik felfogását –, s ma már aligha kételkedhetünk: megérkeztünk. Itt van a technikai jólét (minő finom a distinkció, nem általános jólétről beszél), „állati” éberségünk kihunyófélben, alkotókedvünk és emberi autonómiánk rogyadozóban. (Az állam szolgálóinak kártevéseit mindenki ismeri.) Ács Margit idézi egy helyütt a fenti, 1950-ben leírt sorokat, nem kétséges: ugyanígy látja ő is. Ám mindvégig érzékelteti könyvében, hogy nem fatalista módon figyel a fejleményeket, hanem *fő vonulataiban* igyekszik kitapogatni őket. A kötet címevel szemléletesen utal arra, hogy mindig több múltja és több jelene van egy nemzetnek. A szerint a felfogás szerint legalábbis, amely tényleges történelemformáló tényezőként veszi számba az éppen meglévő történelmi alternatívákat; illetőleg a társadalom egészét nem homogén masszának, hanem differenciált embercsoportok és egyének összességének tekinti. Működésében, mindennapjaiban életében is többféle – sokféle – múlt létezik tehát egyszerre, miként

– ugyanebből a létállapotból következően – többféle a jelenünk, sőt: többfélék a jeleneink is.

Például Ács Margit múltja és jelene is nyilvánvalóan különbözik mindenki másétól. Szóban forgó kötetét érdemes az *Iskoláim* címmel közölt önéletrajzi esszéjével kezdeni: az önszemélyiségrajz kitűnő. Mély és felkavaró. „Nőuralmú” család, édesapa nélkül, újpesti munkáskörnyezet, kiemelt káder nevelőapa – a rákosista időkben. A család meghatározó tagjai hívei a rendszernek, minden oka megvolt, meglett volna rá, hogy ő maga is „baloldali”-vá váljék. De nem így történt. Ugyanis – egyszerűen fogalmazva – a belső motivációk felülkerekedtek a szociológiai hatásokon. És ez az igazán érdekes és igazán fontos Ács Margit gyerekkori történelmében: a mentális és az intellektuális elemek egymást erősítik. A belső hang parancsának és a tiszta ész kritikájának a találkozása. Van ebben a valóságban egy önmagánál sokkal messzebbre mutató megjegyzés (valójában bizonyára sú-

lyos következményű fölismerés), amit szó szerint kell idéznünk. „A család nem volt vallásos, de [...] elsődleges is voltam. Ami azt illeti, rossz szájjal, mert keveseltem bűneimet, amiket meggyónhattam, ugyanakkor nevenincs bűnösség hullámzott bennem, mint valami sötét, langyos, iszapos tófenék, lágyan karmoló hínárokkal, pontosan éreztem, s mert megnevezni nem lehetett, nem is kaphattam rá feloldozást.” *Kevesellte* tehát a bűneit, mintha csak valamilyen *teljesítményről* kellett volna számot adnia, másfelől pedig folyvást kísértette a fölismerés, a tisztán látás akarása, a „bűn” megragadásának vágyott kényszere: ez is a teljesítmény vonzása, a rá szabott feladat „jó minőségű” megoldásának az eredendő vágya. Mindez a történet azért oly éles villanás ebben a kötetben, mivel a majdani író, kritikus, esszéíró talán egyik legfontosabb (legszebb?) erényét vetíti előre (persze, innen meg vissza). Nem mintha ennek az életrajznak a többi sorsdöntő eleme nem lenne fontos. Például a 16 éves korban elkövetett „ellenforradalmi cselekmény” (részt vett egy iskolai sztrájkkészülődés szervezésében), vagy hirtelen bekerülése (még egyetemista éveiben) az elit irodalmi kiadó nagy szellemei közé s több évtizeden át hivatásos lektorként, kritikusként, szerkesztőként ott is maradni tudása.

Mindezek a sorszerűen fontos történések évekre, napokra, órákra, percekre széttördelhető, itt-ott még be is helyettesíthető életrajzi adalékok. A fő motívum mindezekben a szellemi-lelki folyamatokban az ember *örldése*, bizonyosságkeresése. Mert ezek az évtizedekre széthúzó élethelyzetek nem elsősorban confessiók, hanem folytonos küzdelem a lélek és az intellektus *közös igazságáért*.

A tapasztalás és a személyes érintettség egysége mindmáig tán a legfontosabb meggyőződést és véleményt formáló tényező Ács Margit esszéírói életművében. Miként a fülszövegben fogalmaz: az olvasó „biztosan tudhatja: a szerző ilyennek ismeri a világot”. Ez a szellemi-lelki pozíció nem fölényes ösztönösséget vagy az „őstehetség” előjogát jelenti – föl sem vetődik ilyesmi –, hanem bizonyos szűrőrendszereknek a működését: az irdatlanul sok élmény, információ, dokumentum – a tapasztalás – kinkeservek közti feldolgozását, személyes, belső lételemmé válását. A rideg – és nem is mindig hiteles – tudományosság melletti belső meggyőződést.

Ilyen kettős természetű – tapasztalás és személyes érintettség – meggyőződésen alapszik Ács Margit történelemszemlélete is. A szenvedélyes gondolkodás e téren – tehát a mindennapok szintjén – szinte eleve természetes: miért így történt, van-e tanulsága, egyáltalán van-e értelme? Kell-e, szabad-e párhuzamokat vonni elmúlt történelmi események, korok és a jelen (a közelmúlt) állapota között? Mire tanítanak a nemzet jeles gondolkodói, történelmi nagyjai? Megérthető-e, levezethető-e a jelen a múltból? – és így tovább – sorjáznak kérdései. Miközben maga is tisztában van azzal, hogy a tapasztalás és a személyes érintettség kapcsolata bizonyos szellemi-lelki szituációkban nem mindig harmonikus, állandó kontrollra szorul – az úgynevezett objektív valóság tükrében.

Nagy dilemmája például a *kiegyezések* kérdése. A kiegyezések etikai értelemben és történelmi kényszerhelyzetekben: a 19. század második felében például, de az 1956 utáni Kádár-rendszer jószerevével általános jellegű kiegyezése is. Bibó Istán és Németh László a két legelső szellemi kalauza ebben a történelmi utazásban, de megpróbálja megérteni (ha elfogadni nem is) azokat, akik a kiegyezések mellett érvelnek. S majdnem mindig elér ez a gondolkodási ív napjaink történelméig, a „rendszerváltás” utáni másfél évtizedet érte ezen. Hogyan jutott, juthatott idáig és ide a nemzet, milyen szerepet játszottak ezekben

a folyamatokban az értelmiség különböző táborokhoz tartozó képviselői, hogyan lehetséges az, hogy az elmúló rezsim élelmes „újhullámai” kerültek az élre politikában, gazdaságban, ideológiai és médiabefolyásban?

Magyarázata, fő érvrendszere a nemzeti tudat zilált állapotában és ennek rendkívül súlyos következményeiben található. Az értelmiség, a magyar értelmiség válságáról beszél többször is. Ez persze nem is oly nehezen megmagyarázható állapot (és folyamat), hiszen a gondolkodó, a történelmet, az egész nemzet céljait és érdekeit ismerő értelmiségi elit mellett, sőt vele szemben nagy szerephez jutottak a megélhetési értelmiségiek, azok, akiknek éppen az az állapot a megfelelő, éppen az a status quo az érdekük, amelyben nem a nemzet egésze, hanem csak egy töredék része jár jól, élvezi a „rendszerváltozás” előnyeit. Ez a komprádor értelmiségi csoport tartja felügyelet alatt a szellemi életet, s finom hajszálcsovecskék millióin keresztül képes megsokszorozni valódi súlyát, erejét. Méghozzá viszonylag könnyen, hiszen a vele szembeni szérum, ellenméreg: a magyar nemzettudat roncsolt állapotba került.

Ács Margit könyvének számos pontján érinti a szóban forgó összefüggést; konkrét írói-irodalmi példákkal, tanulságokkal megvilágítva. Németh László 1945 utáni tanulmányairól gondolkodva fölveti például az utópia pótolhatatlan fontosságát az erkölcsös emberi cselekvések menetében. Az eszmények „az ember jobb része végső menedéke” – hangoztatja. Eszmények nélkül nincs üdvös kibontakozás. A gyakorlatiasan gondolkodó társadalmi reformernek is szüksége van eszményekre. Az utópiák nem arra valók – tehetjük hozzá –, hogy megvalósítsuk őket, hanem arra, hogy közeledjünk feléjük. „Az értelmiségi üdvösség harcának – mondja Ács Margit – valamennyi formája önbecsülésünket állíthatja vissza.” Elvileg vitathatatlan a következő axiómája is: „A saját hazájában élvezett előjogaihoz a magyar kulturális identitás az egyetlen elvi fedezet. Ha nincs kulturális magyarság, nincs semmilyen, és akkor csak kis és nagy piaci résztvevők vannak brutális versenyfeltételek között, és nincs magyar politikus sem, csak egy nem épp elsőrangú ország nem épp elsőrangú tisztviselője van.” Az egészséges demokrácia alapfeltétele a világos és megegyezéssel értékválasztás és értéknövelés, ennek hiányában az egész társadalom nélkülözi a megbízható szellemi, tudati, erkölcsi, érzelmi fogódzókat.

Ebben az összefüggésrendszerben válik kulcskérdéssé a társadalom számára a legtágasabb értelemben felfogott *nemzettudat* (történelmi, kulturális, erkölcsi, érzelmi, szakrális és egyéb összetevőivel), melynek egyik legfontosabb, leghatásosabb táplálója a *nemzeti irodalom*. A nemzeti irodalom nemcsak az anyanyelv pallérozódása és fennmaradása miatt elsősorban fontos, hiszen azt nem nélkülözheti a helyzettudatát építő ember a gyakorlati mindennapjaiban sem. A nemzet tehát nem nélkülözheti saját maga irodalmát. De vajon az irodalom – kérdezi Ács Margit – nélkülözheti-e a nemzetet? Azaz meg kell-e jelennie efféle tematikának a nemzeti irodalomban? Fogas kérdés – már vagy száz éve. Mindenesetre Ács Margit vitázik az irodalmat csak mint tudományt felfogó értelmezésekkel, számára az irodalom – változatlanul, miként már egy-két ezer év óta – elsősorban művészet. Melynek bármilyen tárgya lehet, *többek között* a nemzethez mint érzelmi és tudati létformához kötődő problematika is. Mindezen túlmenően „ha kizárólag a szöveg számít [...], a szöveg pedig csak a különböző értelmezésekben testesül meg, abból következik, hogy nemcsak az író, voltaképpen a szöveg sincs. Nincs más, csak az értelmező? [...] – csakhogy neki nincs véleménye. Vagyis tulajdonképpen ő sincs.” Az irodalomtudomány

uralma és szívós kánonképző hajlandósága leszűkíti, kivézteti, fő funkciójától fosztja meg – elméletében – az irodalmat. (Ráadásul a halandó olvasó nem azért olvas, „hogy ellenőrizze, milyen narrációs pozíciót foglal el a mű szerzője [...]”. S ami a leghátrányosabb az irodalomra nézve: amikor már az írók is a kánonképzők ízlése és intenciói szerint írnak.) Az irodalomértés nem nélkülözheti a személyes érintettséget: a mentális és az intellektuális készültséget, de éppígy szükség van a tapasztalásra is. Cs. Nagy Ibolya tanulmányait jellemezve Ács Margit azt írja, hogy ezek az írások „azért állják meg helyüket évtizedekkel megírásuk után is, mert a művekre tapadó, az alkotó aurájában médiumként figyelő befogadóként elemezte, interpretálta az irodalmat, a vizsgált műveket”. Vagyis: a „tudományos” ridegség önmagában nem képes teljes értékű műértelmezésre: számos individuális adottság (érzékenység, etikai tartás, lelki felkészültség stb.) is szükséges ahhoz, hogy az irodalmi műalkotást a maga lehetséges komplexitásában értelmezzük. Ács Margit joggal érzi evidenciának az ő irodalomhoz közelítésének „módszertanát”, s e mellett nem restell hevesen érvelni, sem keményen fogalmazni. Helyesen érzékeli azt a mindinkább átjárhatatlanná váló törésvonalat (szakadékot?), amely a kasztszerűen viselkedő kánoncsinálók, valamint az ezen a szférán kívül rekesztett irodalomtörténészek, kritikusok, esszéírók között húzódik. Számos bizonyítéka van annak – jelzi többször is –, hogy a nemzeti-közösségi irodalom körébe sorolható művek *éppúgy sokfélék*, egymástól is különböző alkotások, mint az ebbe a körbe nem sorolhatók; másfelől: „alkotói szuverenitásuk semmivel sem gyengébb, mint a szélsőséges individualistáké vagy anarchistáké [...]”. Mint-hogy az is tapasztalati tény, hogy „a pátosz és az ironia, a kötelességtudat és illúziótlanság nem feltétlenül oltják ki egymást. Nagyobb ellentétek is megférnek az egészséges és pallérozott emberi lélekben [...]”. (A sokszínűség becslése, az értéktisztelet éber működése jegyében szól olvasmányairól – egyáltalán: választ olvasmányokat Ács Margit, e kötetben Németh László, Csoóri Sándor, Jókai Anna írói világa éppúgy természetes érdeklődési terépe, mint Tózsér Árpádé, Kertész Imréné vagy éppen Viktor Peleviné.)

Persze, nem óhajtja nem látni azokat a történelmi-politikai-ideológiai háttérelemeket, amelyek vonalakká, frontokká összeadódva, a magyar szellemi életet már háromnegyed évszázada befolyásolják. Imponáló nyugalommal mondja ki, hogy ő bizony „természetesnek és szükségszerűnek” tartja „politikai és kulturális életünk táborokra szakadását”. *Hiszzen* a kezdeti, vagy a csak félig-meddig demokráciáknak is természetes velejárója az efféle *szembenállásos* pluralizmus. A két világháború közötti Magyarországon éppúgy, mint a rendszerváltozásnak mondott félfordulat után. Hiszen ha nem létezik efféle pluralizmus, a helyén valamilyen típusú diktatúrának kell lennie. A két háború között a „népieket” és az „urbánusokat” egyaránt magában foglaló (a szélsőbalt jelentő kommunistákat azonban kizáró) *valódi, értékközpontú baloldal* ideológiai, társadalmi, világnézet- és világtérségi pluralizmusa éppúgy természetes jelenség volt, mint az 1990 utáni magyar (ál)baloldali, valamint a nemzeti-konzervatív világmagyarázat kétpólusos rendszere. Csakhogy: a magát a „rendszerváltozás” óta baloldalinak definiáló politikai erő – történelmietlenül – nem tesz mást, mint a hajdan volt kétpólusú (valódi) baloldal egyetlen „igazi” oldalának kiáltja ki önmagát (miközben néhány – de alapvető – klasszikusan jobboldali alapvetel képvisel és hajt végre). Ezzel egyszersmind ki is rekeszti a népi és nemzeti érdek elsődlegességét valló mai szellemi utódokat, ezen szellemi utódok nemzetstratégiai, ideológiai stb. törekvéseit. Az is világos, hogy az ismert történelmi előzmények szerinti pártosodás politikai

(tehát hatalmi) élet-halál kérdést teremtett, élezett és generált az utóbbi bő másfél évtizedben. Ezért van igaza Ács Margitnak: a táborokra – két fő táborra – szakadás a kulturális szférában (is) magától értetődő politikai és ideológiai fejlemény. Ennek így kellett történnie. Egyelőre itt tartunk. Az igazán nagy baj – szellemi értelemben –, a kártékony erő nem is ez a történelmileg kialakult „tényállás”, hanem a szellemi jelenségeknek a („baloldali”) politikai-hatalmi törekvések alá rendelése. Nincs már vita, nincs már vélemény-ütköztetés (ellentétben a két háború közti szellemi aranykor légkörével), a frontok megmerevedtek. Legfőljebb állóháború van, melynek célja nem a meggyőzés, hanem a kiiktatás megsemmisítés. Legfőbb eszköze pedig az elhallgatás. „A másféle nézetten lévő egyszerűen nincs. Nem létezik. Nem beszélnek róla, ha igen, csak mint valami alantas démonról, züllött kísértetről, s mindig torzító általánosságban. Ez a baj, nagy baj.” Az egykori agitatív politikai költészetéről szólva Ács Margit joggal teszi fel a költői kérdést: „oly feddhetetlen-e ez az utókor, nem íródnak-e most is olyan szövegek, teszem azt, publicisztikák, amelyek az ötven év múlva esedékes utókort fogják elborzasztani. Hiszen a szellem bűnei nem korlátozódnak a proletárdiktatúrával való kollaborációra [...]”.

Meggyőző ellenpélda Jókai Anna *Napok* című (először még 1972-ben megjelent) regényének kritikai és műbeli „végeredménye”, amely azt is igazolja, hogy lehetett kényes politikai kérdésekről is tisztességesen és regénybe illően szólni – zavarba hozva ezzel a korabeli kritikai élet nem egy prominens képviselőjét. Ács Margit mintaszerű elemzése azért érdemes a közfigyelemre, mivel érzékletesen tárja fel egy műalkotás (regény) társadalmi-politikai értelemben vett kritikus pontjainak és – ezzel szimultán – regénypoétikai eszközeinek egyszerre működő és egymásra is hatást gyakorló, sőt egymást erősítő mechanizmusát. Hogyan, miként is volt lehetséges az a hetvenes évek elején és 2001-ben (a regény újrakiadásának idején) is, hogy a mű belső logikája, valamint a szereplők egyéni véleményei és cselekedetei alapján végül is *közvélemény szintű* „elfogadhatóságot” kapott a regény számos ideológiailag és politikailag *ma is vitatott* szellemi és történelmi jelensége, eseménye. Döntő momentum lehet a sajátos látószög: az igazi kispolgári, az alsó-középosztálybeli milió, mely milióban a legkülönbözőbb (nem egyszer ellenkező irányba is kilendülő) hitek, tévhitek, futó meggyőződések és hitetlenségek együtt és egyszerre voltak jelen szinte teljes kiszolgáltatottság és létbizonytalanság közepette, mind a világháború előtti mind az utáni történelmi időszakban egészen a mai napig. Az eszmék, a jelszavak, a pártpolitika és egyéb hinni való dolgok ebben a világban és ilyen emberi lelkületben örökös fénytörésen keresztül ítéltetnek meg. A regényt olvasva sokszor nem is tudjuk pontosan, kinek a véleményét: a szereplőkét vagy az íróét halljuk-olvassuk. Az meg aztán végképp talány ebben a milióban, hogy mi is az a jobboldali, meg (vagy) baloldali. Az élet nagy kérdései ugyanis ezen a „tömegtársadalmi” szinten egészen mások. Végül is ez a látószög történelmi (majd társadalmi) regény a kisemberek mentalitástörténetének a regénye, azon kisembereké, akiknek – érthetően és méltányolhatóan – életük fő célja a túlélés, a lehetőleg békés megmaradás.

Ács Margit könyvének fontos lapjai közé tartoznak a népi mozgalom és a népi irodalom mibenlétét taglaló fejtegetések. Alapvetően helyes álláspontja szerint „igencsak szükséges távolságot tartaniuk a *népi* és *népies* között. Nemcsak a népi eszmeiség és a népies poétika között, hanem különbséget kell tennünk a népi mozgalom társadalmi és irodalmi megnyilvánulásai között is”. Sőt, teszi hozzá, további különbség a szemléleti vagy temati-

kai irányzat, illetve a „sorsbeli azonosság” mint élethelyzet. Művészeti-esztétikai vonulataiban is tágas ez a kör: a népies epigonizmustól (erre a receptre szövődtek egyébként a szocreál regények és versek is) egészen a Juhász Ferenc, Nagy László, Kormos István és mások által művelt népi szürrealizmusig. Politikailag a népi mozgalom megőrizte eredeti ideológiáját: a népi, a lent lévő – elsősorban falusi emberek – beemelését a nemzetbe, s az egész nemzet újra európaivá emelkedését. Harcuk és szembenállásuk a két háború között fennálló jobboldali államisággal, majd a szélsőbalos diktatúrával, illetve (előbb és később is) a magyarság jövőjét más stratégiai sémába állító (neo)liberális oldallal történelmi perspektívába helyezve reális és termékenynek mutató (ténylegesen baloldali) jövőképet jelentett – és jelent ma is. Politikai és irodalmi vonatkozásában egyaránt.

Ács Margit *jó olvasó*. Szívós, türelmes, ha kell, nagylelkű. Ha érdeklí valami, keresztül küzdi magát mégoly nehéz olvasmányokon is. Szép küzdelemben hódítja meg – például – Szilágyi István *Hollóidő* című komplikált regényének világát, s lesz értő és rokonszenves tolmácsolója, magyarázója e regényvilágnak, e regény szokatlan eszközrendszerének. Ugyanez az önbecsülő kíváncsiság fűti – például – Tózsér Árpád költészetének és a szerző világképének a megértése kísérletei során. Kertész Imre *Sorstalanságáról* ő írta az első érdemleges kritikát még 1975-ben (amit aztán persze igyekeztek elfelejtetni az ellentábor egyes tollnokai), még hozzá méltányos, színvonalas, harminc év után is igaz kritikát.

Ács Margit *jó író*. Hitelességét leginkább kételkedéseinek ellenpróbaival, nyitottságával, következetes etikai tartásával alapozza meg és építi mind erősebbre – évtizedek óta. Esszéiben jelen van a szépíró, és ez nem éppen mindennapi, megszokott minőségi elem (és színező erő). Mondatai hajlékonyak, gyakran cizelláltak, érzelmeit nem rejtí véka alá. Gondolatainak megszületési folyamatát is megosztja az olvasóval, nem ritkán gyötrődve kételkedik, ha kell, önrevíziót tart, nem egyszer magára ismerhet benne az érdeklődő olvasó. Mintha önmagát is hallaná. És valóban: önmagát is hallja.

Monostori Imre

